

Analyzing Women's Social Issues in Women's Student Publications 1321-1356

Ali Baghdar Delgosha*

Abstract

The establishment of the university in the first Pahlavi period and its expansion in the second Pahlavi period caused the socialization processes of young people to change in the contemporary period. In addition to being a scientific place, the institution of the university was also considered an arena for social and cultural activities; one of its examples is the publication of student publications in which students experience a part of the socialization process and express their views within it. The main idea of the current research is to know the social issues of women based on the contents of the women's student publications in the framework of the university institution during the Pahlavi period. The current research, which was collected using a qualitative method and using the framework of content analysis, seeks to find the answer to the question whether women's social issues have been paid attention to in women's student magazines between 1321 (the year of publication of the first women's student magazine) and 1356? If the answer is yes, what are the most important topics? The findings obtained from the extraction of 41 titles of women's student periodicals from domestic and foreign archival sources, which were analyzed in the form of a complete and non-selective enumeration, show that in these student periodicals, women's higher education,

* Graduated with a PhD in history from Ferdowsi University of Mashhad, ali.b.delgosha@gmail.com

Date received: 2022/09/11, Date of acceptance: 2023/02/21

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

social equality and women's rights in the family are three central issues. Are the ones that have received more attention.

Keywords: women's student publications, higher education, social identity, women's social issues, Pahlavi era.

واکاوی مسائل اجتماعی زنان در نشریات دانشجویی زن‌نگار ۱۳۵۶-۱۳۲۱^۱

علی باغدار دلگشا*

چکیده

تأسیس دانشگاه دردوره پهلوی اول و گسترش آن دردوره پهلوی دوم باعث شد تا فرآیندهای اجتماعی شدن جوانان در دوره معاصر دچار تحول گردد. نهاد دانشگاه علاوه بر آن که مکانی علمی بود، عرصه‌ای برای فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی نیز به حساب می‌آمد؛ یکی از نمونه‌های آن، انتشار نشریات دانشجویی است که دانشجویان بخشی از فرآیند اجتماعی شدن را در آن تجربه کرده و به بیان دیدگاه‌های خویش در بستر آن می‌پردازند. ایده اصلی پژوهش حاضر شناخت مسائل اجتماعی زنان بر اساس مطالب مندرج در نشریات دانشجویی زن‌نگار در بستر نهاد دانشگاه در دوره پهلوی است. پژوهش حاضر که به روش کیفی و بهره‌گیری از چهارچوب تحلیل محتوا گردآوری شده در پی یافتن پاسخ این پرسش است که آیا در نشریات دانشجویی زنان در فاصله سال‌های ۱۳۲۱ (سال انتشار نخستین نشریه دانشجویی زنان) تا سال ۱۳۵۶ به مسائل اجتماعی زنان توجهی شده است؟ اگر پاسخ مثبت می‌باشد، چه موضوعاتی بیشتر مورد توجه قرار گرفته‌اند؟ یافته‌های حاصل از استخراج ۴۱ عنوان نشریه دانشجویی زن‌نگار از میان منابع آرشیوی داخلی و خارجی که به صورت برشماری کامل و غیرگزینشی مورد تحلیل قرار گرفته، نشان می‌دهد که در این نشریات دانشجویی، آموزش عالی زنان، برابری اجتماعی و حقوق زن در خانواده سه موضوع محوری هستند که بیشتر مورد توجه قرار گرفته‌اند.

* دکترای تاریخ، دانشگاه فردوسی مشهد، ali.b.delgosa@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۲۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۰۲

Copyright © 2018, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

کلیدواژه‌ها: نشریات دانشجویی زنان، آموزش عالی، هویت اجتماعی، مسائل اجتماعی زنان، دوره پهلوی.

۱. مقدمه

تا پیش از تأسیس نهادی به نام دانشگاه در ایران، برخی مدارس دوره قاجار مانند دارالفنون، مدرسه نظام تأسیس ۱۲۶۴ ش، مدرسه علوم سیاسی تأسیس ۱۲۷۸ ش، یا دبیرستان‌های اداره‌شده توسط مدرسان آمریکایی مانند "مدرسه انائیه آمریکایی" و "کالج آمریکاییها" با مدیریت ساموئل مارتین جردن نقش مراکز آموزشی عالی را در ایران ایفا می‌کردند (فراستخواه، ۱۳۹۷). در سال‌های اواخر قاجار تا میانه دوره پهلوی اول نیز برخی مدارس مانند "مدرسه انائیه آمریکایی" ضمن آموزش‌های نوین و سطح عالی به دختران، زمینه‌های فعالیت‌های فرهنگی و مطبوعاتی را برای محصلان خویش فراهم آوردند که نخستین نمونه منسجم آن در فاصله سال‌های ۱۲۹۹ تا ۱۳۱۱ شمسی، نشریه‌ای بود با نام عالم نسوان به سردبیری مرضیه خانم نواب صفوی؛ نشریه‌ای که برخی از نویسندگان آن، محصلان مدرسه‌ای بودند که عالم نسوان در آن به انتشار می‌رسید (عالم نسوان، ۱۳۰۰، سال ۲، شماره ۳: ۱۷؛ همان، ۱۳۰۲، سال ۴، شماره ۲: ۱۳). بررسی‌های تاریخی نشان می‌دهد که نشریه *عالم نسوان* را می‌توان نخستین نشریه شبه دانشجویی در تاریخ مطبوعاتی ایران دانست.

با تأسیس نهاد دانشگاه در سال ۱۳۱۳ شمسی و انجام فعالیت‌های تشکیلاتی دانشجویان، زمینه برای انتشار نشریات دانشجویی در دوران پهلوی اول به وجود آمد. ساختار حاکمیتی وقت از سال ۱۳۲۷ شمسی به بعد در حوزه‌های فرهنگی و همچنین اجتماعی زنان همان رفتاری را از خود نشان داد که رضاشاه از سال ۱۳۱۱ به بعد به اجرا درآورد و آن تعطیلی یا محدود کردن تشکل‌های زنان بود.

با تبعید رضاشاه از ایران و روی کار آمدن محمدرضا پهلوی تا ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ شمسی فضای سیاسی ایران دچار تغییرهای سیاسی پی در پی بود. در این دوره علاوه بر مجلات زنان، در دانشگاه‌ها نیز نشریاتی در قالب نشریات دانشجویی منتشر می‌گردید. نشریاتی که انعکاس دیدگاه‌های دانشجویان تشکیلاتی در خصوص مسائل اجتماعی جامعه و گاه مسائل اجتماعی زنان در آن‌ها قابل مشاهده است؛ برخی از این نشریات نیز توسط دختران دانشجو به انتشار می‌رسیدند، موضوع محوری این نشریات بررسی مسائل اجتماعی زنان بوده است.

واکاوی مسائل اجتماعی زنان در نشریات دانشجویی ... (علی باغدار دلگشا) ۳۷

هم زمان با اتفاقات سیاسی سال‌های ۱۳۳۲ شمسی، فضای انجام فعالیت‌های تشکیلاتی در دانشگاه محدود شد. در فاصله سال‌های ۱۳۳۲ تا ۱۳۵۷، نشریات دانشجویی با محدودیتی خاص مواجه شده‌اند.

ویژگی‌های نشریات، در این تقسیم‌بندی را در ساختارهای فکری و فحوای مطالب مندرج در آنان در حوزه زنان می‌توان معرفی کرد: این نشریات نسبت به قرائت موجود دولت - ملت از زنان دارای چه موضعی هستند؟ چه نقش‌های اجتماعی برای زنان تعریف می‌کنند؟ نسبت به موضوعات چالش برانگیزی چون پوشش زنان و برابری اجتماعی دارای چه ایده و گرایشی هستند؟

۲. روش تحقیق

پژوهش حاضر به روش کیفی و با رویکرد تحلیلی، مسائل اجتماعی زنان را از خلال خوانش غیر گزینشی (برشماری کامل) مجموع نشریات دانشجویی زنان در فاصله سال‌های ۱۳۲۱ ش - به عنوان سال انتشار نخستین نشریه دانشجویی زن‌نگار در ایران - تا دیماه ۱۳۵۶ مورد بررسی قرار داده است. در این پژوهش مفاهیم و چارچوب‌های مفهومی مسائل اجتماعی زنان مانند: حقوق مدنی، مطالبات اجتماعی و هویت زنانه بر اساس آراء و نظرات جامعه‌شناختی و فمینیستی احصا گردیده و به مثابه ابزار تحلیلی در جریان تحلیل محتوای کیفی مورد استفاده قرار گرفته است.

منابع مورد مطالعه و جامعه آماری این تحقیق نیز عبارت است از تمامی عناوین و شمارگان موجود از نشریات دانشجویی زنان که در فاصله سال‌های ۱۳۲۱ تا دیماه ۱۳۵۶ در دانشگاه‌های سطح کشور منتشر شده‌اند. با توجه به آن که اطلاعاتی کامل و جامع از تمامی این نشریات در جایی وجود نداشته است برای دستیابی به این نشریات، منابع آرشیوی مرجع داخل و خارج از کشور مانند: کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، کتابخانه ملی، مرکز اسناد و مطبوعات آستان قدس رضوی و همچنین منابع آرشیوی خارج از کشور چون: آرشیو اسناد و پژوهش‌های ایران، "RAIOH: Research Association for Iranian Oral History" در برلین، Iranarchiv.de در آلمان و ایران و آرشیو: اسناد اپوزیسیون ایران، که احتمال وجود اطلاعاتی از نشریات دانشجویی دوره مورد بحث در آنها وجود داشت، مورد بررسی قرار گرفتند. از خلال بررسی انجام شده لیستی از تمامی نشریات دانشجویی انتشار یافته از سال ۱۳۱۵ تا ۱۳۵۶ تهیه شد که شامل ۲۰۴ عنوان نشریه دانشجویی بود. از میان این ۲۰۴ عنوان نشریه دانشجویی،

پس از بررسی متن نخستین شماره هر عنوان نشریه معلوم گردید که کدام یک از این نشریات، از نظر ساختاری و موضوعی، نشریات دانشجویی زنان (نشریات دانشجویی منتشر شده توسط زنان برای بیان مسائل مربوط به زنان) می‌باشند. خروجی بررسی‌های انجام شده، تدوین لیستی با ۴۱ عنوان نشریه دانشجویی زنان بود (جدول ۱- نشریات دانشجویی زنان در دوره پهلوی ۱۳۵۶-۱۳۲۱). استخراج غیرگزینشی تمامی شمارگان باقی مانده از این ۴۱ عنوان نشریه دانشجویی زن‌نگار باعث تنظیم لیست منبع‌شناسی تحقیق حاضر گردید، این منابع شامل ۴۱ عنوان نشریه برابر با ۱۹۸ شماره و شامل ۱۵۸۴ برگ نشریاتی می‌باشند. تحلیل و استخراج کلان روایت‌های موضوعی مندرج در این نشریات بر اساس خوانش تمام برای هر شماره انجام‌شده و تمامی ۱۹۸ شماره موجود از این ۴۱ عنوان نشریه دانشجویی زن‌نگار مورد برشماری کامل و غیرگزینشی قرار گرفتند. خوانش تمامی مطالب مندرج در هر یک از شمارگان این ۴۱ عنوان جراید باعث استخراج کلان روایات موضوع در این نشریات گردید (شکل ۱- کلان روایات مندرج در نشریات دانشجویی زنان داخل کشور ۱۳۵۷-۱۳۳۲ به ترتیب اهمیت و شکل ۲- کلان روایات مندرج در نشریات دانشجویی زنان خارج کشور ۱۳۵۷-۱۳۳۲ بر اساس اهمیت و تکرار)؛ همچنین خوانش تمامی مطالب مندرج در هر شماره باعث شد تا ضمن استخراج کلان روایت‌های موضوعی، کیفیت هر متن (مقاله - سرمقاله - یادداشت و غیره) نیز سنجیده شود و بتوان به این امر نیز دست یافت که نویسندگان متن‌ها در این نشریات برای بیان دیدگاه‌های خویش از چه نوع زبانی استفاده کرده‌اند: الف) زبان محدود (جملاتی با ساختار دستوری ساده، بهره‌گیری از جملات فاعلی، به‌کارگیری جملات امری/ دستوری و اثبات حقانیت بدون استدلال) یا ب) زبان مشروح (استفاده از جملات توصیفی برای تفهیم موضوع با رویکردی تساهل‌گرا و تلاش برای بیان تدریجی و طولانی مدت جهت آشنایی خوانندگان با واقعیت) و قدرت استدلال هر کدام نیز در چه سطحی بوده است. سنجش کیفیت و ارائه دسته‌بندی زبان محدود و مشروح نیز بر اساس خوانش مستقل تمامی متن‌های هر شماره صورت پذیرفته است.

۳. پیشینه تحقیق

در رابطه با نشریات دانشجویی زنان، منتشر شده در دوره پهلوی، تاکنون تحقیق مرتبطی انجام نشده است؛ از این جهت تحقیق حاضر با محوریت ساختاری و موضوعی تحلیل مسائل زنان در نشریات دانشجویی منتشر شده توسط زنان در دانشگاه‌های ایران در فاصله سال‌های ۱۳۲۱

تا ۱۳۵۶ را پژوهشی فاقد پیشینه تحقیقاتی می‌توان معرفی کرد. با این وجود در برخی مقالات مانند: "تهدید اجتماعی در نشریات دانشجویی (مطالعه موردی دانشگاه‌های دولتی اهواز، کردستان و تبریز)" (خلیلی و دیگران، ۱۳۹۷: ۱۳۴-۱۲۲)؛ "گفتمان‌های قوم‌گرایی در نشریات دانشجویی" (فرهادی، ۱۳۹۵: ۲۱۳-۱۹۳)؛ "بازنمایی هویت ملی و قومی در نشریات دانشجویی کرد زبان در فاصله زمانی سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۴ (مطالعه موردی: دانشگاه‌های تهران، تبریز و کردستان)" (مرشدی‌زاده، ۱۳۸۹: ۱۰۲-۷۵) و "بازنمایی مفهوم غرب در نشریات دانشجویی" (میلانی و دیگران، ۱۳۸۴: ۱۰۷-۹۷) به صورت کلی در خصوص موضوعاتی چون تهدید اجتماعی، مدرنیته غربی، گفتمان‌های قومی و مفهوم هویت ملی در نشریات دانشجویی مباحثی مطرح شده است. تحقیق حاضر در محورهایی چون: دوره زمانی (سال ۱۳۲۱ تا ۱۳۵۶)، منبع‌شناسی (نشریات دانشجویی زنان)، جامعه آماری و روش بررسی (برشماری کامل و غیرگزینشی تمامی شمارگان موجود و قابل دسترس از نشریات دانشجویی زنان) با پژوهش‌های پیش‌داری تمایز می‌باشد.

۴. نشریات دانشجویی در دوره پهلوی (۱۳۵۶-۱۳۱۵)

دانشگاه تهران در سال ۱۳۱۳ شمسی شروع به فعالیت کرد؛ شکل‌گیری دانشگاه در ایران باعث شد تا در کنار کارهای آموزشی و علمی، فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی نیز توسط دانشجویان در دانشگاه‌ها انجام شود؛ انتشار نشریات دانشجویی با موضوعات علمی، فرهنگی و اجتماعی یکی از این نوع اقدامات دانشجویی بوده است (توکلی طرقي، ۱۳۹۵: مقدمه).

با وقوع تحولات سیاسی در سال ۱۳۲۰، جنگ جهانی دوم و خروج رضاشاه از ایران و روی کار آمدن محمدرضا پهلوی، در حوزه فعالیت‌های دانشجویی - تشکیلاتی در دانشگاه‌ها فضای نسبتاً باز در مقایسه با دوره قبل ایجاد گردید. فضای بازی که هر چند کمتر از یک دهه تداوم داشت اما در سیر فعالیت‌های دانشجویی بسیار تأثیرگذار بود، برای نمونه در فاصله سال‌های ۱۳۲۱ تا ۱۳۲۷ شمسی دانشجویان وابسته به سازمان‌های کمونیستی و چپ اقدامات ساختارمندی را در حوزه گسترش و تثبیت جایگاه فرهنگی - ترویجی نشریات دانشجویی در دانشگاه انجام دادند. در این دوره علاوه بر تکثر موضوعی، عناوین و شمارگان این نشریات نیز ارتقاء یافت. بررسی‌های تاریخی نشان می‌دهد برای نخستین بار نمونه‌های متعددی از نشریات دانشجویی زنان در این دوره - سال‌های نخست پهلوی دوم - به انتشار رسیده است.

۱.۴ نشریات دانشجویی زنان ۱۳۵۶-۱۳۲۱

در خصوص زمینه‌های تاریخی و اجتماعی کنشگری زنان در دوران مورد بحث نیز می‌توان اشاره داشت که هم‌زمان با طرح بحث حقوق و مطالبات اجتماعی زنان در دوران مشروطه، نخستین کنشگری‌های زنان ظهور یافته است (باغدار دلگشا، ۱۴۰۰: ۲۷۴-۲۵۹). در سال ۱۳۱۴ شمسی با تأسیس کانون بانوان، هر گونه فعالیت مطبوعاتی و تشکیلاتی زنان خارج از ساختار کانون مذکور با محدودیت مواجه شده و فرآیند ایزه‌سازی زن تقویت می‌شود تا آن که منجر به پیدایش زن تماماً جنسی شده دوره پهلوی دوم می‌گردد (صادقی، ۱۳۹۲: ۳۹). نمونه بارز این امر نوع کنشگری‌های مندرج در جریده زبان‌زنان و مقایسه مطالب مندرج در آن در سال ۱۲۹۹ با نمونه مشابه آن در سال ۱۳۲۱ است (شفیعی و دیگران: ۱۳۹۷: ۱۷۳-۱۷۰؛ زنجانی‌زاده و دیگران، ۱۳۹۴: ۷۸-۷۳). بررسی‌ها نشان می‌دهد که پس از شروع به کار کانون بانوان، فعالیت‌هایی مانند مادری مدرن، زن خانه‌دار تحصیل کرده، نفی حجاب و تغییر پوشش که در راستای سیاست‌های دولت بودند مورد حمایت قرار می‌گرفتند. در مقابل برخی گروه‌های زنان که عمدتاً دارای رویکردهای چپ نیز بودند با انجام فعالیت‌های مطبوعاتی، ضمن توجه به مسائل اجتماعی زنان با نگرش انتقادی به مبارزه فرهنگی با سیاست‌های دولت وقت درخصوص مسائل زنان نیز پرداخته‌اند که نمونه آن مطالب مندرج در نشریه بیداری ما می‌باشد. در چنین فضایی که حکومت تلاش داشت مسلط بر نوع و فرآیند کنشگری زنان باشد و همه چیز را در ساختاری نظارتی، زیر نظر داشته باشد نمونه‌های مطبوعات زنان و نشریات دانشجویی مانند گل‌سرخ و دیگر جراید دانشجویی با رویکرد چپ به کنشگری پرداخته‌اند. این دوگانه کنشگری مرتبط و همراستا با سیاست‌های حاکمیت و در مقابل، کنشگری‌های مستقل از حکومت با رویکرد انتقادی و برخی نگرش‌های چپ، علاوه بر فضای مطبوعاتی موجود در جامعه، در فضای دانشگاه نیز انعکاس یافت و نشریات دانشجویی در دوگانه مروج ایده‌های حکومت و منتقد سیاست‌های دولتی به کنشگری پرداختند. این نوع از فعالیت‌ها پس از سال ۱۳۳۲ در مسیری دیگر قرار گرفت و شرایط برای مطبوعات و همچنین نشریات دانشجویی منتقد حاکمیت دشوارتر گردید و گاه منجر به انتشار این جراید در خارج از کشور شد. به این نکته نیز باید توجه داشت که در این دوره زمانی فعالیتی در قالب نشریات زن‌نگار با رویکرد دینی دیده نمی‌شود؛ دلیل احتمالی این موضوع، عدم وجود تشکیلات و انجمن‌هایی از زنان می‌باشد که دارای رویکردهای دینی و ایده‌های ترویجی نگرش‌های مذهبی بوده‌اند. بررسی‌ها نشان می‌دهد که در طول دوره زمانی مورد بحث هیچ نشریه زن‌نگار

واکاوی مسائل اجتماعی زنان در نشریات دانشجویی ... (علی باغدار دلگشا) ۴۱

دانشجویی با رویکرد دینی وجود نداشته است و همین موضوع نقش مهمی در گسترش فضا برای نقش آفرینی نشریات دانشجویی با رویکردهای چپ داشته است. در میان جراید زن‌نگار غیر دانشجویی منتشر شده در فاصله سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۷ شمسی نیز تنها روزنامه ندای زنان است که در برخی مقالات خود به معرفی الگوهای دینی پرداخته است (ندای زنان، ۱۳۲۶، سال ۱، شماره ۱: ۲).

پژوهش حاضر تلاش دارد تا با بررسی نشریات دانشجویی زنان در این دوران به تحلیل مطالب مندرج در این جراید بپردازد. بررسی‌های میدانی و جست‌وجو در مراکز آرشیوی داخل و خارج از کشور ما را به این گذاره رسانده است که نخستین نشریه دانشجویی زن‌نگار، نشریه‌ای است با نام گل‌سرخ که در سال ۱۳۲۱ توسط هما ایران‌دوست در دانشکده داروسازی دانشگاه تهران با رویکردهای چپ به انتشار رسیده است. پس از این سال نشریات دانشجویی زن‌نگار دیگری به انتشار رسیده‌اند، نشریاتی که در فاصله سال‌های ۱۳۲۱ تا ۱۳۲۷ شمسی تنوع فکری و اندیشه‌ای را در میان آن‌ها می‌توان مشاهده کرد؛ نشریاتی با رویکردهای مارکسیستی، ملی‌گرا و ادبی.

زنان دانشجو در این نشریات به طرح دیدگاه‌های خود در خصوص مسائل زنان پرداخته‌اند. در سبک نوشتاری از بیان داستان و مکالمات خیالی نیز استفاده کرده‌اند (نسوان‌نامه، ۱۳۲۶، سال ۱، شماره ۳: ۳؛ فروغ، ۱۳۲۳، سال ۱، شماره ۲: ۲) و دیدگاه‌های خود را از زبان شخصیت‌های خیالی و بهره‌گیری از سبک‌های داستانی مطرح کرده‌اند.

جدول ۱. نشریات دانشجویی زنان در دوره پهلوی ۱۳۵۶-۱۳۲۱

منبع «یافته‌های پژوهش»

نام نشریه	سال انتشار	موضوع محوری
گل‌سرخ (گل‌سرخ)	۱۳۲۱	گرایش مارکسیستی، ترویج اندیشه‌های سوسیالیستی
فروغ	۱۳۲۳	تأکید بر موضوعات ادبی
آفتاب	۱۳۲۵	زن در عرصه فرهنگ
ایران‌بانو	۱۳۲۵	نقش‌های اجتماعی زنان
مستور	۱۳۲۶	مادران باسواد
دخت‌ایران	۱۳۲۶	مادران باسواد
نسوان‌نامه	۱۳۲۶	زن در تاریخ ایران
خورشید	۱۳۲۶	نقش زن در جامعه

آفتاب	۱۳۲۷	طرح مسائل اجتماعی زنان در قالب داستان
کمین	۱۳۲۷	رویکردهای مارکسیستی
هما	۱۳۲۸	نقش زن در جامعه
صدا	۱۳۳۱	نقد فرهنگ جامعه
حنانه	۱۳۳۵	مطالبات فرهنگی زنان
روشنا	۱۳۳۵	کنوانسیون دانشجویی خارج/ حقوق زنان
ماه بانو	۱۳۳۵	زن در خانواده
کیما	۱۳۳۵	مسائل اجتماعی و فرهنگی زنان
آفتابگردان	۱۳۳۶	کنوانسیون دانشجویی خارج/ نقد فرهنگ و جامعه
مأم وطن	۱۳۳۷	زنان نیمی از جامعه‌اند
همای	۱۳۳۸	نقد ساختارهای مردانه
بهار	۱۳۳۸	نقش زن در اجتماع
نیمه دیگر	۱۳۳۹	کنوانسیون دانشجویی خارج/ رویکردهای مارکسیستی
راه زن	۱۳۴۰	کنوانسیون دانشجویی خارج/ رویکردهای مارکسیستی
فروغ	۱۳۴۰	مسائل اجتماعی زنان
زن	۱۳۴۰	زن در اجتماع
برابری	۱۳۴۱	نقد فرهنگ جامعه
بانو نامه	۱۳۴۲	زنان و مسأله انتخاب
ایران دخت	۱۳۴۵	نقش مادری زنان - مادران باسواد
زن نامه	۱۳۴۵	حقوق اجتماعی زنان
حق ما	۱۳۴۶	برابری اجتماعی
نیمه دیگر	۱۳۴۶	حقوق اجتماعی زنان
گل گندم	۱۳۴۸	رویکردهای سوسیالیستی
طغیان	۱۳۴۹	کنوانسیون دانشجویی خارج/ نقد جامعه
حق ستان	۱۳۵۱	کنوانسیون دانشجویی خارج/ فمینیسم
عالم زن	۱۳۵۱	زن در تاریخ
دخت	۱۳۵۱	زن در فرهنگ
ارغوان	۱۳۵۱	کنوانسیون دانشجویی خارج/ نقد فرهنگ و جامعه
برابری	۱۳۵۴	کنوانسیون دانشجویی خارج/ نقد جنسیت
چشمک	۱۳۵۵	کنوانسیون دانشجویی خارج/ مسائل اجتماعی زنان
پروانه	۱۳۵۵	زن در اجتماع
پیکار زن	۱۳۵۶	کنوانسیون دانشجویی خارج/ رویکردهای مارکسیستی
فریاد زن	۱۳۵۶	کنوانسیون دانشجویی خارج/ رویکردهای مارکسیستی

استخراج و بررسی شمارگان نشریات دانشجویی زنان در منابع آرشیوی نشان می‌دهد که درخصوص وجود آخرین شماره از هر نشریه دانشجویی نمی‌توان اطلاعات قطعی را مطرح کرد. اما با این حال آن چه را در خصوص تعداد شمارگان چاپ شده و حجم صفحات به صورت کلی می‌توان اشاره داشت آن است که هر کدام از این جراید به صورت میانگین و معمول در قالب چهار شماره متداوم به انتشار رسیده‌اند؛ همچنین شمارگان برخی نشریات در دو صفحه و برخی تا دوازده صفحه می‌باشند.

۲.۴ نشریات دانشجویی زنان پس از وقایع سال ۱۳۳۲

وقایع و تحولات سیاسی و اجتماعی سال ۱۳۳۲ و در نهایت رخداد ۲۸ مردادماه همان سال باعث تغییرات زیاد در فضای دانشگاه شد؛ نمونه شاخص آن ممنوعیت فعالیت‌های سیاسی به‌خصوص اقدامات گروه‌های چپ در دانشگاه بود، این موضوع بر فعالیت‌های فرهنگی دانشجویان در دانشگاه نیز اثر گذاشت. نشریات دانشجویی زنان در دانشگاه‌های ایران پس از ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ بیشتر نشریاتی مروج اهداف و آرمان‌های سیاستی پهلوی دوم بوده‌اند؛ این امر درخصوص نشریات دانشجویی منتشر شده در فاصله سال‌های ۱۳۴۰ تا ۱۳۴۲ نیز دارای شباهت با مواضع نشریات دانشجویی زنان پس از وقایع سال ۱۳۳۲ می‌باشد.

نشریات دانشجویی زنان در فاصله سال‌های ۱۳۳۳ تا ۱۳۵۶ شمسی را می‌توان در دو گروه تقسیم‌بندی کرد:

۱- نشریات دانشجویی زنان منتشر شده در دانشگاه‌های داخل ایران؛ این نشریات عمدتاً به طرح موضوعاتی می‌پرداختند که همسو با سیاست‌گذاری‌های دولت وقت بود، گاه به طرح موضوعات ادبی نیز پرداخته و عمدتاً وارد مناقشات سیاسی و حتی اجتماعی متفاوت با نگاه دولت نمی‌شدند.

۲- نشریات دانشجویی زنان که توسط دانشجویان محصل در خارج از کشور و با حمایت کنوانسیون‌های متعدد دانشجویی در فرانسه، آلمان و آمریکا انتشار می‌یافتند. این نشریات دانشجویی در فاصله سال‌های ۱۳۴۹ تا ۱۳۵۶ گسترش زیادی داشته است. این نشریات دانشجویی عمدتاً دارای رویکردهای انقلابی، نگرش‌های چپ و باورهای نوگرایانه و دگراندیشانه بوده‌اند، موضوعی که در عناوین آن‌ها نیز قابل مشاهده است.

بررسی‌های تاریخی نشان می‌دهد که در فاصله سال‌های ۱۳۳۳ تا ۱۳۵۶ شمسی نشریات دانشجویی زنان در دانشگاه‌های داخل ایران بیشتر به موضوعات زیر پرداخته‌اند:

- نفی دوره تاریخی قاجار، تأکید بر عقب ماندگی ایرانیان در آن دوره و ستایش دوره پهلوی به دلیل "آزادی زنان". (زن، ۱۳۴۰، سال ۱، شماره ۲: ۱؛ دخت، ۱۳۵۱، سال ۱، شماره ۲: ۲). در میان نشریات دانشجویی منتشر شده با این موضوع، دو نشریه دانشجویی "عالم زن" منتشر شده در سال ۱۳۵۱ و "زن" منتشر شده در سال ۱۳۴۰ بیشترین توجه به این موضوع را داشته‌اند.

- ستایش رضاشاه به عنوان "پدر ایران نوین" که "مادر ما ایران" را از "بیماری و خواب غفلت" نجات داده است (حق‌ما، ۱۳۴۶، سال ۱، شماره ۲: ۴؛ برگ ۲).

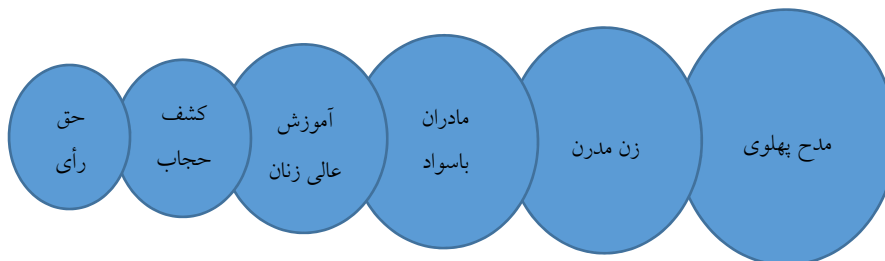
- ترویج اندیشه "کشف حجاب" و اشاره به نقش "حجاب" در "عقب ماندن زنان در غافله علم و دانش" (فروغ، ۱۳۴۰، سال ۲، شماره ۲: ۲؛ بانونامه، ۱۳۴۲، سال ۱، شماره ۱، سرمقاله)

- ترویج اهداف دولت پهلوی دوم در طرح انقلاب سفید شاه و ملت (بانونامه، ۱۳۴۲، سال ۱، شماره ۲)

- تأکید بر مقوله حق رأی زنان هم زمان با انتخابات مجلس شورای ملی بیست و یکم و تحولات سیاسی سال‌های ۱۳۴۱ شمسی به بعد.

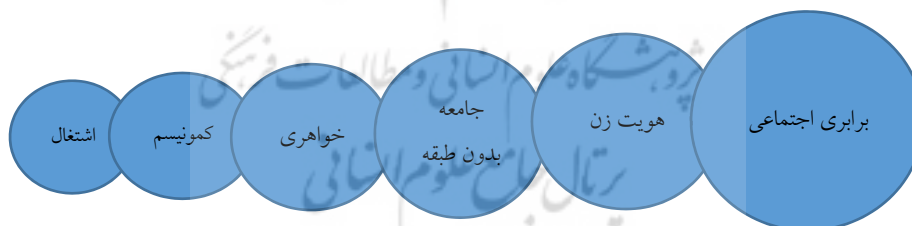
- ترویج نقش "مادران باسواد" و "همسران تحصیل کرده" و زمینه سازی برای "مدرن کردن" زن ایرانی "جهت" تربیت اولاد" و "زنان مناسب بودن برای شوهران".

این نشریات دانشجویی از نظر موضوعی بیشتر مروج دیدگاه‌های حکومتی در زمانه خود بوده‌اند؛ البته باید اشاره داشت که هر چند بخش عمده نشریات دانشجویی منتشر شده توسط زنان در دانشگاه‌های ایران در فاصله سال‌های ۱۳۳۲ تا ۱۳۵۷ بیشتر یا علمی محض‌اند و به سیاست کاری ندارند و یا کاملاً مروج دیدگاه‌های قدرت حاکمه وقت هستند اما نمونه‌هایی معدود مانند دو نشریه "برابری" منتشر شده در سال ۱۳۴۱ شمسی و "گل‌گندم" منتشر شده در سال ۱۳۴۸ شمسی در تهران را نیز می‌توان مشاهده کرد که رویکردی منتقدانه نسبت به قدرت سیاسی وقت داشته‌اند.

شکل ۱. کلان روایات مندرج در نشریات دانشجویی زنان (داخل کشور) ۱۳۳۲-۱۳۵۷ (به ترتیب اهمیت) منبع «یافته‌های پژوهش»

علاوه بر نشریات دانشجویی با موضوع زنان در دانشگاه‌های داخل کشور، زنان ایرانی محصل در خارج از کشور نیز با انتشار نشریات دانشجویی به ترویج دیدگاه‌های خود در حوزه زنان پرداخته‌اند. این زنان در نشریات خود به موضوعاتی چون: ترویج مسأله برابری، عدالت اجتماعی و حقوق مدنی زنان، اتخاذ رویکردهای کمونیستی، سوسیالیستی و ضد طبقاتی، تأکید بر "ظلم به زن در طول تاریخ"، برابری حقوق زنان با مردان، تأکید بر هویت مستقل زنان و "جنس زن"، اشاره به نقش زنان در مبارزات تاریخی، تأیید نسبی انقلاب سفید شاه و ملت به دلیل رویکردهای سوسیالیستی توجه داشته‌اند (روشنا، ۱۳۳۵، سال ۱، شماره ۱: ۲؛ نیمه دیگر، ۱۳۴۰، سال ۲، شماره ۱: ۲؛ راه‌زن، ۱۳۴۰، سال ۱، شماره ۱: ۱؛ حق‌ستان، ۱۳۵۱، سال ۱، شماره ۱: ۳؛ همان، شماره ۲: ۲؛ برابری، ۱۳۵۴، سال ۱، شماره ۳: ۲؛ طغیان، ۱۳۴۹، سال ۱، شماره ۲: ۵؛ پیکارزن، ۱۳۵۶، سال ۱، شماره ۲: ۹).

شکل ۲. کلان روایات مندرج در نشریات دانشجویی زنان (خارج کشور) ۱۳۳۲-۱۳۵۷ (حجم بر اساس اهمیت و تکرار) منبع «یافته‌های پژوهش»

در میان نشریات دانشجویی زن‌نگار توسط محصلات ایرانی خارج از کشور، چهار نشریه نیمه دیگر (۱۳۳۹)، طغیان (۱۳۴۹)، پیکار زن (۱۳۵۶) و فریاد زن (۱۳۵۶) علاوه بر رویکرد

مطالبه‌گرایانه در حوزه مسائل زنان، دارای رویکردی مبارزاتی با حکومت وقت - پهلوی دوم - نیز بوده‌اند.

"نیمه دیگر" که در سال ۱۳۳۹ شمسی نخستین شماره آن در فرانسه منتشر شده است در مقالات خود، زن را "نوع انسانی" معرفی کرده و از زبان شعر نیز برای بیان دیدگاه‌های انتقادی خود استفاده کرده است. برای نمونه در شعری با عنوان "زن آن نیمه دیگر من" که گفت‌وگویی است میان جهان (دنیا) و جامعه (مردان) آمده است:

«و زن آن نیمه دیگر من / صدای فراموش شده دیروز / فریاد حق خواهی امروز / و آوای آزادی فردا / آن روز آینده / که با فریاد پاینده / سازمیش دوباره» (نیمه دیگر، ۱۳۳۹، سال ۱، شماره ۱: ۳)

نگارنده این متن نیز "مینو-ن" درج شده است. این نشریه در لوگوی خود تصویر صورت انسانی را ترسیم کرده که نیمه سمت راست صورتش دارای چهره‌ای مردانه و نیمه سمت چپ صورتش دارای چهره‌ای زنانه است (انسان = آدم و حوا / برابری زن و مرد) (همان: ۱).

"طغیان" نیز با شعار "خاموشی دیروز، طغیان امروز، سعادت فردا" دیگر نشریه دانشجویی حوزه زنان است که ضمن اشاره و تأکید بر "مظلومیت زن" در "طول دوران" به طرح دیدگاه‌ها و انتقادهای سیاسی نیز پرداخته است (طغیان، ۱۳۴۹، سال ۱، شماره ۱: جلد ۱)؛ برای نمونه در متنی با عنوان "زنان امپریالیست طلب در مجلس ایران" به نقد عملکرد زنان نماینده در مجلس شورای ملی پرداخته است که به جای دفاع از حقوق تمامی زنان، تنها به ترویج سیاست‌های حکومت می‌پردازند؛ در انتهای این مقاله نام "بدری" به عنوان نویسنده متن درج شده است (همان، شماره ۲: ۶).

"پیکار زن" و "فریاد زن" دو نشریه دانشجویی زن‌نگار دیگری هستند که هر دو در سال ۱۳۵۶ منتشر شده‌اند. "پیکار زن" رویکردهای کمونیستی‌اش را علاوه بر متن، در آرم نیز نشان می‌دهد. "فریاد زن" نیز با درج شعار "فریاد زن تداعی رهایی است" و ترسیم تصویر زنی دهنده و فریاد زن که کره زمین را در دست دارد با رویکردی سوسیالیستی به مسائل اجتماعی و زنان پرداخته است. بررسی موضوعی و متنی برخی مقالات مندرج در دو نشریه "پیکار زن" و "فریاد زن" به انضمام داشتن رویکرد موضوعی و نگرشی مشابه و هم‌چنین مکان انتشار مشابه، نشان دهنده وجود ارتباط کاری - نشریاتی میان این دو نشریه دانشجویی است (پیکارزن، ۱۳۵۶، سال ۱، شماره ۱: ۳-۱؛ فریادزن، ۱۳۵۶، سال ۱، شماره ۱: ۲-۱).

واکاوی مسائل اجتماعی زنان در نشریات دانشجویی ... (علی باغدار دلگشا) ۴۷

در این چهار نشریه اتخاذ الگوی "خواهری" و نگرش "خواهری، جهانی است" در اولویت موضوعی می‌باشد؛ موضوعی که همراه با نگرشی سوسیالیستی مورد توجه قرار گرفته است.

۵. مسائل اجتماع زنان در نشریات دانشجویی زن نگار (۱۳۵۶-۱۳۲۱)

دانشجویان زن در نشریات دانشجویی خویش در دانشگاه‌های داخل کشور و هم‌چنین انجمن‌های خارج از کشور در خصوص مسائل اجتماعی زنان به طرح دیدگاه‌های مختلف پرداخته‌اند؛ بررسی و تحلیل مجموع این نشریات نشان می‌دهد که با وجود اختلاف در مبانی نظری و نوع مواجهه با مسائل اجتماعی زنان، این نشریات دانشجویی، بیشتر در سه محور موضوعی به نگارش مطالب پرداخته‌اند: ۱- موضوع حضور زنان در ساختار آموزش عالی در کشور، ۲- مسأله برابری اجتماعی و حقوق زنان در جامعه و ۳- حقوق زن در خانواده، مسأله ازدواج و نقش مادری زنان (بهره‌گیری از الگوی مادران باسواد).

جدول ۲. نقش‌های زنان در نشریات دانشجویی زنان ۱۳۵۶-۱۳۲۱

منبع «یافته‌های پژوهش»

ردیف	عنوان نقش	نشریات شاخص	توضیحات
۱	مادری	مستور (۱۳۲۶) دخت‌ایران (۱۳۲۶) ایران‌دخت (۱۳۴۵)	"نقش مادری" با نگاهی دینی و سیاسی مورد توجه قرار گرفته است. این نشریات متناسب با سیاست‌گذاری‌های دولت، مادری را در قالب ساختار بازتولید نسلی مورد توجه قرار داده‌اند.
۲	نقش مستقل زن	گل‌سرخ (۱۳۲۱) صدا (۱۳۳۱) (حق‌ما) (۱۳۶۴)	توجه به نقش مستقل زن عمدتاً نگرشی برگرفته از فمینیسم معرفی شده و مورد نقد گرفته است.
۳	نقش وابسته	ماه‌بانو (۱۳۳۵)	همسری و دختری به ترتیب بیشترین ضریب وابستگی را دارند.

۱.۵ آموزش عالی برای زنان

شاخص‌ترین موضوع مورد توجه در مقالات این جراید اختصاص به مسأله حق تحصیل و آموزش مدرن دارد؛ حق تحصیل نیز به عنوان پیش‌زمینه‌ای الزامی برای ورود به دانشگاه و کسب مراحل آموزش عالی مورد توجه بوده است. نشریات دانشجویی منتشر شده در فاصله

سال‌های ۱۳۲۱ تا ۱۳۲۷ بیشترین توجه به موضوع آموزش عالی زنان را داشته‌اند. حق آموزش در نشریاتی چون: گل‌سرخ (۱۳۲۱)، فروغ (۱۳۲۳)، ایران‌بانو (۱۳۲۵)، مستور (۱۳۲۶)، دخت‌ایران (۱۳۲۶) و خورشید (۱۳۲۶) مورد بحث و نظر قرار گرفته است.

زنان برای اثرگذاری اجتماعی بیشتر و همچنین خواندن متن توسط مخاطبان‌شان از زبان داستان و گفتگو در خصوص موضوع آموزش بهره جسته‌اند؛ در این روش معمولاً دو فرد یا گروه به بحث و انتقال تجربه پرداخته‌اند؛ یک طرف دخترانی قرار دارند که تحصیل کرده و با ورود به دانشگاه در حال کسب آموزش عالی هستند و در سمتی دیگر دخترانی بازمانده از تحصیل یا مردد قرار دارند، برای نمونه در مقاله "مکالمه مهرآسا و مهرانگیز" به قلم هما ایران‌دوست در نشریه گل‌سرخ موضوع حق تحصیل دختران و لزوم ورود آنان به دانشگاه مورد بحث و گفتگو قرار گرفته است (گل‌سرخ، ۱۳۲۱، سال ۱، شماره ۴: ۲). در دیگر مکالمات مندرج در این نشریات مانند: "صحبت‌های نغمه و عندلپ" (دخت‌ایران، ۱۳۲۶، سال ۱، شماره ۱: ۳) و "مکالمه پوران و آذر" (همان، شماره ۳: ۲) نیز بر اهمیت توجه به حق آموزش برای دختران تأکید شده است؛ این تأکید بیشتر به دلیل نقش تربیتی و پرورشی زنان در قالب نقش مادری مورد توجه بوده است.

۲.۵. برابری اجتماعی

برابری از چالش‌انگیزترین موضوعاتی است که در نشریات دانشجویی زنان مورد توجه بوده است. این موضوع از جمله مواردی است که عمدتاً در فاصله سال‌های ۱۳۲۱ تا ۱۳۵۶ در بیش‌تر نشریات دانشجویی زنان به آن پرداخته شده است:

الف) نشریات دانشجویی دارای رویکردهای چپ (گل‌سرخ، ۱۳۲۱، سال ۱، شماره ۳: ۲؛ کمین، ۱۳۲۷، سال ۱، شماره ۲: ۲؛ نیمه‌دیگر، ۱۳۳۹، سال ۲، شماره ۱: ۶؛ راه‌زن، ۱۳۴۰، سال ۱، شماره ۱: ۲؛ همان، شماره ۲: ۳؛ گل‌گندم، ۱۳۴۸، سال ۱، شماره ۱: ۲؛ همان، ۱۳۴۹، سال ۲، شماره ۶: ۴)

ب) نشریات دارای هم‌راستایی فکری با سیاست‌های اجتماعی و فرهنگی حکومت پهلوی (دخت، ۱۳۵۱، سال ۱، شماره ۲: ۱؛ همان، شماره ۳: ۲؛ بانو‌نامه، ۱۳۴۲، سال ۱، شماره ۲: ۲؛ ماه‌بانو، سال ۱، شماره ۱: ۲) و

پ) نشریات ادبی (فروغ، ۱۳۲۳، سال ۱، شماره ۱: ۲؛ همان، ۱۳۲۴، سال ۲، شماره ۲: ۳)

در بخش‌های مختلف به موضوع برابری پرداخته‌اند. نشریات دارای رویکردهای چپ با الهام از نگرش‌های مارکسیستی برابری اجتماعی را هم‌راستا با ایده جامعه بدون طبقه مورد تعریف قرار داده‌اند؛ نشریات هم‌راستا با ایده‌های حاکمیت نیز ضمن نقد تعریف برابری در مفهوم مارکسیستی آن، مفهوم برابری را متناسب با تعریف دولت و سیاست‌گذاری‌های حاکمیتی وقت مورد توجه قرار می‌دادند. و نشریات ادبی نیز با بهره‌گیری از متون ادبی چون *شاهنامه* و آثار نظامی به معرفی زنانی چون فرانک (همسر آبتین و مادر فریدون: از بین برنده ضحاک) و شیرین بانوزاده ارمنی و همسر خسرو پرویز پرداخته و تلاش داشته‌اند این موارد را به عنوان نمونه‌های وجود نقش بالای زن در ایران مورد تعریف قرار دهند (همان) موضوعی که ضعف آنان در تحلیل را نشان می‌دهد.

زنان دانشجو در متونی چون "ندای نسوان بر پیکره میهن" (نسوان‌نامه، ۱۳۲۶، سال ۱، شماره ۲: ۲) شامل ندبه‌هایی با نام وطن و "حرف‌های من با تو" که از زبان زنی با نام مهری با دختر متولد نشده‌اش می‌باشد (خورشید، ۱۳۲۶، سال ۱، شماره ۲: ۲) به موضوع برابری اجتماعی پرداخته‌اند. در این مقالات اهمیت برابری زنان با مردان در توسعه وطن مورد بحث قرار گرفته است؛ آنان با مخاطب قرار دادن مردان، برابری را به عنوان "یکی از اصول جهان مدرن" معرفی کرده‌اند؛ همچنین ضمن بهره‌گیری از "خواهری و اتحاد" اشاره داشته‌اند "برابری میان زن و مرد بیش از آن که به نفع زنان باشد، به نفع خود مردان است" (کمین، ۱۳۲۷، سال ۱، شماره ۲: ۳؛ فروغ، ۱۳۲۳، سال ۱، شماره ۳: ۲).

دیگری و الگوی مقایسه نشریات چپ در خصوص مفهوم برابری، اندیشه‌های مارکسیستی بوده و از کمون اولیه و زیست جوامع نخستین به عنوان الگوهای عناصر ساختار پیشین استفاده کرده‌اند (نیمه‌دیگر، ۱۳۳۹، سال ۲، شماره ۱: ۴؛ گل‌گندم، ۱۳۴۸، سال ۱، شماره ۳: ۲). نشریات دارای گرایش مثبت به ساختارهای اجتماعی - فرهنگی ترویج شده توسط حکومت و هم فکر با سیاست‌گذاری‌های دولت پهلوی نیز با آوردن شاهد مثال‌هایی از ایران باستان، در پی ساختن عناصر ساختار پیشین بر مبنای رویکردهای باستان‌گرایی برای خویش بوده‌اند؛ موضوع برابری زن و مرد در دوران ایران باستان، هرچند با واقعیات تاریخی در تعارض است اما این جراید با آوردن شاهد مثال‌های ساختگی از دوره هخامنشی و ساسانی ضمن ترویج ایده‌های باستان‌گرایانه به ارائه این الگو می‌پرداختند که "ایرانیان از دوران باستان معتقد به برابری زن و مرد بوده‌اند" (بانو‌نامه، ۱۳۴۳، سال ۲، شماره ۱: ۲) در حوزه الگوهای مقایسه نیز این جراید بیشتر پیرو ایده‌های غربی و قوانین به اصطلاح مدرن دول غربی بوده‌اند

(دخت، ۱۳۵۱، سال ۱، شماره ۱: ۲؛ ماه بانو، ۱۳۳۵، سال ۱، شماره ۳: ۲؛ همان، ۱۳۳۶، سال ۲، شماره ۱: ۲). نشریات دانشجویی زن‌نگار ادبی نیز برای معرفی عناصر ساختار پیشین و طرح این ایده که ایرانیان در زیست فرهنگی - تاریخی خویش نمونه‌هایی از برابری اجتماعی را داشته‌اند متوسل به شخصیت‌هایی شیرین و لیلی در متون ادبی شده و تلاش کرده‌اند تا با معرفی این زنان به جایگاه بالای زن در ادب فارسی بپردازند (فروغ، ۱۳۲۳، سال ۱، شماره ۳: ۲).

بررسی‌ها نشان می‌دهد که مطالب مندرج در نشریات چپ در خصوص مفهوم برابری - به جدای از نگاه ارزش‌گذاری و سنجش امروزی ما - دارای رویکردهای تحلیل، اقماعی و اثباتی بیش‌تری هستند. هدف از طرح موضوع برابری در این نشریات، ترویج اندیشه‌های سوسیالیستی در حوزه برابری است. در این جراید، ابتدا مفهوم برابری تعریف شده، انواع برابری معرفی گردیده و ارتباط آن مفهوم با جنبش‌های مدرنیستی مورد تعریف قرار گرفته است (خورشید، ۱۳۲۶، سال ۱، شماره ۲: ۲؛ آفتاب، ۱۳۲۷، سال ۱، شماره ۳: ۱؛ مستور، ۱۳۲۴، سال ۱، شماره ۱: ۴). در این تحلیل‌ها، دانشجویان دختر دارای گرایش‌های چپ، در مقالات خود بر هویت "زن" تأکید داشته‌اند و با طرح بحث تقدم منافع جمعی زنان بر حقوق‌های فردی و خرد آنان و بهره‌گیری از الگوی ساختاری "خواهری" (آفتاب، ۱۳۲۷، سال ۱، شماره ۲: ۲) در تلاش برای معرفی ابعاد و همچنین رسیدن به "آزادی زنان" بوده‌اند (گل‌سرخ، ۱۳۲۱، سال ۱، شماره ۴: ۳؛ آفتاب، ۱۳۲۷، سال ۱، شماره ۳: ۱؛ خورشید، ۱۳۲۶، سال ۱، شماره ۳: ۲). همچنین با طرح موضوع "اسارت زن در تاریخ" در تلاش بوده‌اند تا محدودیت‌های ایجاد شده برای زنان در طول ادوار تاریخی را برآمده از فرآیندهای نظام پدرسالار، ساختارهای عرفی زن‌ستیزانه و نگرش‌های ضد برابری خواهانه و سلطه جویانه معرفی نمایند (آفتاب، ۱۳۲۷، سال ۱، شماره ۲: ۲). در این نشریات، "عرف"، "فرهنگ"، "سنت" و "شریعت" به عنوان روندهایی معرفی شده‌اند که مانع تحقق "برابری" در جامعه گردیده‌اند و از این رو زمینه‌های "زندانی شدن" زنان در طول تاریخ را فراهم آورده‌اند (فروغ، ۱۳۲۳، سال ۱، شماره ۱: ۲؛ هما، ۱۳۲۸، سال ۱، شماره ۲: ۳؛ مستور، ۱۳۲۴، سال ۱، شماره ۲: ۱). در این نشریات تلاش شده است تا در فحوای سخن از برابری، بین این موضوع با موضوعاتی چون "حقوق زنان کارگر" ارتباط برقرار شود (صدا، ۱۳۳۱، سال ۱، شماره ۱: ۲؛ کمین، ۱۳۲۷، سال ۱، شماره ۲: ۴). این نشریات بر "اسارت تاریخی" زن توجه داشته و برای

تحقق "برابری" در سطح جهانی با تمرکز بر اصل "خواهری" در تلاش بوده‌اند. این جراید نسبت به ساختارهای فرهنگی نیز دارای نگاهی انتقادی بوده‌اند.

۳.۵ خانواده، ازدواج، مادری

آن تعداد از نشریات دانشجویی زن‌نگار که بیشتر به بررسی مسائل اجتماعی زنان پرداخته‌اند، در بخش‌هایی از مقالات خویش ضمن توجه به موضوعات مختلفی چون آموزش عالی، برابری و اشتغال به مسأله حقوق زنان در خانواده نیز توجه داشته‌اند. نقش تربیتی که خانواده در تربیت و پرورش فرزندان دارد یکی از نمونه‌هایی است که به آن توجهی ویژه صورت گرفته است؛ البته در این موضوع بر نقش مادری زنان تأکید بیشتر صورت پذیرفته و الگوی مادران باسواد (زن باسواد خانه‌دار) مورد تبلیغ و ترویج قرار گرفته است (مستور، ۱۳۲۶، سال ۱، شماره ۳: ۴؛ دخت‌ایران، ۱۳۲۶، سال ۱، شماره ۲: ۴؛ ماه‌بانو؛ ۱۳۳۵، سال ۱، شماره ۲: ۳؛ ایران‌دخت، ۱۳۴۵، سال ۱، شماره ۲: ۵؛ همان، سال ۱، شماره ۴: ۲).

نقد ساختارهای اجتماعی و رفتارهای عمومی در خصوص ازدواج دختران نیز دیگر موضوعی است که در محور نقد اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است؛ ازدواج بر اساس سلطه پدر و موضوع سن مناسب ازدواج برای دختران دو گزاره‌ای هستند که در این خصوص دارای بیش‌ترین فراوانی موضوعی می‌باشند (فروغ، ۱۳۴۰، سال ۱، شماره ۱: ۷؛ همان، سال ۲، شماره ۳: ۲؛ بانونامه، ۱۳۴۲، سال ۱، شماره ۳: ۴؛ پروانه، ۱۳۵۵، سال ۱، شماره ۲: ۴؛ همان، شماره ۳: ۲؛ همان، شماره ۴: ۱).

مادری پرتکرارترین نقشی است که در نشریات دانشجویی زن‌نگار مورد ترویج و تبلیغ قرار گرفته است؛ بخشی از آن مرتبط با موضوع سیاست‌گذاری‌های دولتی در خصوص موضوع بازتولید نسلی بوده است (کیمیا، ۱۳۳۵، سال ۱، شماره ۲: ۶)؛ قسمت‌هایی از آن با الگوی مادران باسواد به مثابه ایدئولوژی حاکمیتی در خصوص سیاست‌گذاری در حوزه زنان ارتباط داشته است (دخت‌ایران، ۱۳۲۶، سال ۱، شماره ۲: ۵؛ ایران‌دخت، ۱۳۴۵، سال ۱، شماره ۳: ۲) و بخشی دیگر در قالب بارداری در سن مناسب با مسائل بهداشتی زنان در ارتباط بوده است (حنانه، ۱۳۳۵، سال ۱، شماره ۳: ۲). نمونه‌های مشابه این موضوعات نیز در عملکرد کانون بانوان (توانمندسازی مادران)، مطالب مندرج در نشریه زبان‌زنان در سال ۱۳۲۱ (ترویج ایده مادران باسواد) و برنامه‌های سازمان زنان ایران (توجه به حقوق زنان و رفاه خانواده) (ساناساریان، ۱۳۸۴: ۱۳۰-۱۲۹) قابل مشاهده هستند؛ با این وجود در دوره پهلوی دوم و از

سال ۱۳۴۱ به بعد دولت سیاست‌هایی متفاوت در خصوص زنان را در دستور کار خود قرار داد. بخشی از آن شامل سیاست‌گذاری‌های آموزشی برای گذرا زن از خانه و حضور فعال اجتماعی‌اش در جامعه بود (زندیه و دیگران، ۱۴۰۱: در حال چاپ) و بخشی درخصوص کنترل جمعیت. در همین زمان تأسیس «آموزشگاه عالی خدمات اجتماعی» توسط ستاره فرمانفرمایان با هدف تربیت نیروی انسانی جهت اجرای آموزش‌های مرتبط با طرح تنظیم خانواده و همچنین «انجمن بهداشت و تنظیم خانواده ایران» با راهبری ستاره فرمانفرمایان و هاجر تربیت (فرمانفرمایان، ۱۳۸۷: ۸۹-۱۷) شکل گرفتند. در سال ۱۳۴۳ نیز «اداره بهداشت مادران و کودکان در وزارت بهداشت» تأسیس شد و انجمن‌هایی چون «انجمن خیریه راهنمای خانواده» هم راستا با سیاست‌های دولتی، موضوع کنترل جمعیت و نفی تعریف مطلق زن در نقش مادری را در دستور کار خود قرار دادند. در برنامه پنجم عمرانی کشور (۱۳۵۲-۱۳۵۶) نیز برای جلوگیری از تولد یک میلیون و سیصد هزار کودک در مدت ۵ سال برنامه‌ای تدوین گردید (برنامه پنجم عمرانی کشور، ۱۳۵۲: فصل ۲۳). با وجود سیاست‌های جمعیتی که از دهه چهل شمسی به بعد در کشور رایج شده بود، نشریات دانشجویی زنان کنشگری در این خصوص نداشته و تنها در برخی مقالات بر موضوع اهمیت سواد علمی و اجتماعی مادران تأکید داشته‌اند.

جدول ۳. موضوعات محوری در نشریات دانشجویی زنان ۱۳۵۶-۱۳۲۱

منبع «یافته‌های پژوهش»

فراوانی	موضوع	نشریات شاخص	توضیحات
۱	آموزش عالی	هما (۱۳۲۸) آفتابگردان (۱۳۳۶) فروع (۱۳۴۰)	- تأکید بر تحصیل زنان در دانشگاه - نقش افزایش سطح تحصیل زنان در توسعه ملی و الگوی مادران باسواد - ایجاد رشته‌های فنی برای زنان
۲	برابری	همای (۱۳۳۸) حق‌ما (۱۳۴۶)	- تأکید بر لزوم تحقق برابری میان زن و مرد جهت توسعه جامعه - نقش برابری در تحقق شایسته‌سالاری و مقابله با نابرابری‌های جنسیتی
۳	ستایش پهلوی	آفتاب (۱۳۲۵) دخت ایران (۱۳۲۶) ماه بانو (۱۳۳۵)	- تأکید بر نقش رضاشاه در ساخت ایران نوین - قدردانی از سیاست‌های پهلوی برای مدرن شدن زن ایرانی - سیاست‌گذاری‌های پهلوی عامل اصلی در آزادی زن ایرانی
۴	جنسیت	حق‌ستان (۱۳۵۱)	- معرفی دو گانه جنس و جنسیت

واکاوی مسائل اجتماعی زنان در نشریات دانشجویی ... (علی باغدار دلگشا) ۵۳

	حق‌ما(۱۳۴۶)		
- نقش جنسیت در شکل‌گیری نابرابری‌های اجتماعی			
- تأکید موضوع "جنس زن"، "من" و "خود" - تأکید بر اصل "خواهری" و ضمیر "ما" جهت ایجاد اتحاد میان زنان	ایران بانو(۱۳۲۵) خورشید(۱۳۲۶) بانونامه(۱۳۴۲)	هویت زنان	۵
- تأکید بر الگوی مادران باسواد - مادری به مثابه بازتولید نسلی متناسب با سیاست‌گذاری‌های دوره پهلوی	مستور(۱۳۲۶) ایران‌دخت(۱۳۴۵)	نقش مادری	۶
- تأکید بر استقلال اقتصادی زنان در جامعه - تمرکز بر موضوع برابری در حوزه اشتغال زنان با مردان - نقش انقلاب صنعتی و انقلاب کمونیستی در حوزه اشتغال زنان	راه‌زن(۱۳۴۰) زن(۱۳۴۰) چشمک(۱۳۵۵)	اشتغال زنان	۷
- ترویج نگرش‌های مارکسیستی و سوسیالیستی - جامعه بدون طبقه مساوی شکل‌گیری برابری اجتماعی - عدم تأکید به رویکردهای ملی	کمین(۱۳۲۷) پیکار زن(۱۳۵۶) فریاد زن(۱۳۵۶)	جامعه بدون طبقه	۸
- معرفی زنان فعال در حوزه حقوق زنان در غرب - بازخوانی نقش زنان در جنبش‌های مارکسیستی	طغیان(۱۳۴۰) زن‌نامه(۱۳۴۵)	زنان پیشگام	۹
- تأکید بر وجود رابطه میان کشف حجاب رضاشاهی با تجدد زن ایرانی - توجه بر مدرن شدن ظاهری، تغییر ظاهر زمینه‌ساز تغییر باطن	فروغ(۱۳۲۳) صدا(۱۳۳۱)	کشف حجاب	۱۰

۶. نتیجه‌گیری

نشریات دانشجویی زنان، زمینه‌های شناخت نگرش زنان به مسائل اجتماعی زنان و تفاوت آن با نگرش جنسیت زده برآمده از نظام پدرسالار را نشان می‌دهد؛ هر چه این نشریات انتقادی‌تر می‌شوند، از الگوهای مجاز زمانه خود فاصله می‌گیرند. بررسی‌های تاریخی نشان می‌دهد که نشریات دانشجویی، منابعی هستند که نقشی مهم و اساسی در تحقق بسیاری از تغییرات اجتماعی در جامعه ایران در دوران معاصر داشته‌اند.

"مسائل زنان" یکی از مواردی است که در نشریات دانشجویی مورد توجه بوده است؛ نشریات دانشجویی زن‌نگار نیز توجه تخصصی‌تری نسبت به این موضوع داشته‌اند. زنان در این نشریات دانشجویی بیشتر به طرح بحث در خصوص سه موضوع ۱- آموزش عالی زنان، ۲. مسئله برابری و ۳- حقوق زنان در خانواده پرداخته‌اند. بررسی‌های انجام شده نیز نشان می‌دهد که نشریات دانشجویی زنان در فاصله سال‌های ۱۳۲۱ تا ۱۳۲۷ شمسی معمولاً دارای گرایش‌های مارکسیستی و سوسیالیستی بوده‌اند و بیشتر به موضوع حقوق زنان و برابری در "حقوق اجتماعی" میان زن و مرد فارغ از نگاه جنسیتی، نژادی و طبقاتی توجه داشته‌اند.

با محدودیت‌های ایجاد شده برای دانشجویان چپ در دانشگاه‌های ایران و نظارت‌های آمرانه بر فعالیت‌های اجتماعی آنان از سال‌های ۱۳۲۷ شمسی به بعد دایره فعالیت نشریات دانشجویی زنان با گرایش‌های سوسیالیستی بسیار محدود گردید. پس از وقایع ۲۸ مرداد ماه ۱۳۳۲ شمسی، در فاصله سال‌های ۱۳۳۳ تا ۱۳۵۶، نشریات دانشجویی زنان دو مدل موضوعی و مکان نشر را تجربه کردند: الف) نشریات دانشجویی زنان منتشر شده در دانشگاه‌های داخل ایران که در کمترین حالت به نقد ساختارهای سیاسی می‌پرداختند و در حوزه مسائل اجتماعی زنان متناسب با سیاست‌گذاری‌های دولت به ترویج محورهایی چون زن مدرن و مادران باسواد می‌پرداخته‌اند و ب) نشریات دانشجویی زنان که توسط دانشجویان محصل در خارج از کشور و با حمایت انجمن‌ها و تشکل‌های متعدد دانشجویی در فرانسه، آلمان و آمریکا انتشار می‌یافتند؛ این نشریات بیشتر بر موضوعاتی چون: ترویج مسأله برابری، عدالت اجتماعی و حقوق مدنی زنان؛ اتخاذ رویکردهای کمونیستی، سوسیالیستی و طبقاتی؛ تأیید نسبی انقلاب سفید شاه و ملت به دلیل رویکردهای سوسیالیستی توجه داشته‌اند.

عناوین نشریاتی نیز نشان می‌دهند واژه زن و اصطلاحات مرتبط با آن مانند: دخت، بانو و نسوان بیشترین ضریب تکرار را داشته‌اند؛ همچنین نشریات دانشجویی دارای گرایش چپ در فاصله سال‌های ۱۳۲۱ تا ۱۳۲۷ و نشریات منتشر شده در خارج از کشور در دهه پنجاه شمسی بیش‌تر دارای رویکردهای مبارزاتی بوده‌اند در بخشی از عناوین خود از اصطلاحاتی چون: راه، حق، پیکار و فریاد استفاده کرده‌اند.

تحلیل مقالات مندرج در این نشریات نشان می‌دهد که در برخی مقالات از زبان محدود (Restricted Code) و در برخی دیگر از زبان مشروح (Elaborated Code) استفاده شده است. زبان محدود، زبانی است با ویژگی‌هایی چون: استفاده از جملات کوتاه، جملاتی با ساختار دستوری ساده، بهره‌گیر از جملات فاعلی متعدد، به‌کارگیری جملات امری/ دستوری و در مجموع تداخل اثبات و پوشاندن جامعه حقانیت و نتیجه‌گیری با همدیگر در حین صحبت و ارائه مطلب. ویژگی‌های زبان مشروح، در تقابل با زبان محدود قرار دارد. در زبان مشروح از جملات توصیفی بسیار استفاده می‌شود، جملات بیشتر در تلاش برای تفهیم موضوع با رویکردی تساهل‌گرا هستند و نویسندگان آن‌ها در تلاش‌اند تا با بیان تدریجی و طولانی مدت، خوانندگان خود را با واقعیت آشنا سازند، آشنایی که ابتدا در خواننده ایجاد شک و تردید کرده و در نتیجه با ایجاد انگیزه تفکر در تلاش برای اثبات ادعاهای خود هستند. نشریات منتشر شده در خارج از کشور در فاصله سال‌های ۱۳۳۹ تا ۱۳۵۶ بیشتر از زبان مشروح و نشریات

واکاوی مسائل اجتماعی زنان در نشریات دانشجویی ... (علی باغدار دلگشا) ۵۵

دانشجویی منتشر شده در داخل کشور در فاصله سال‌های ۱۳۲۸ تا ۱۳۳۹ بیشتر از زبان محدود برای بیان دیدگاه‌های خویش استفاده کرده‌اند.

بررسی و تحلیل محتوای نشریات دانشجویی زنان در فاصله سال‌های ۱۳۲۱ تا ۱۳۵۶ نشان‌دهنده میزان، سطح و کیفیت طرح و تلاش برای تحقق مطالبات اجتماعی زنان در ایران است. این نشریات دانشجویی فرآیند "طرح مسائل اجتماعی زنان در ایران" را نشان می‌دهند. از این رو فارغ از نگاه و تفاوت‌های موضوعی در این نشریات دانشجویی که هریک گرایش متفاوت و گاه متقابل با نشریه دیگر را دارا هستند، "زن" و "مسأله" او موضوع اصلی بیشتر این نشریات دانشجویی بوده است؛ در این نشریات، زن عضوی از جامعه معرفی شده است. در تمامی این نشریات دانشجویی، زنان، نه دیگری که "نیمه دیگر جامعه" معرفی شده‌اند حال با نقش‌های مختلف و گاه متضاد از نگاه زنان و دختران دانشجوی نویسنده مقالات در نشریات دانشجویی زنان در ایران.

پی‌نوشت

۱. این مقاله ذیل فعالیت‌های علمی در «کارگروه مطالعات زنان و خانواده» در «پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد» انجام شده است.

کتاب‌نامه

- آفتاب (نشریه)، (۱۳۲۷)، سال ۱، شماره ۲، مقاله "آزادی ظاهری، اسارت باطنی" از هانا عطاران.
- آفتاب (نشریه)، (۱۳۲۷)، سال ۱، شماره ۲، مقاله "خواهران به پا خیزید" از لیلا رستگارمقدم.
- آفتاب (نشریه)، (۱۳۲۷)، سال ۱، شماره ۲، مقاله "خواهری را جهانی کنیم"، از مرضیه علوی.
- آفتاب (نشریه)، (۱۳۲۷)، سال ۱، شماره ۳، مقاله "زن نو کن ای خواجه" از روشنا بدرانی.
- آفتاب (نشریه)، (۱۳۲۷)، سال ۱، شماره ۳، مقاله "حقوق زن" از هما نیک‌پی.
- آفتاب (نشریه)، (۱۳۲۷)، سال ۱، شماره ۳، مقاله "زن و خانواده نو" از مریم امان.
- ارغوان (نشریه)، (۱۳۵۱)، سال ۱، شماره ۲، مقاله "نقد فرهنگ برای تحقق سوسیالیسم" از بهجت ی.
- ایران‌دخت (نشریه)، (۱۳۴۵)، سال ۱، شماره ۲، مقاله "ازدواج آسان" از پوری رضوی.
- ایران‌دخت (نشریه)، (۱۳۴۵)، سال ۱، شماره ۴، "ویژگی‌های مادر مطلوب من" از فرنگیس حجازی.
- بانونامه (نشریه)، (۱۳۴۲)، سال ۱، شماره ۱، مقاله "زن رها شده از اسارات سیاه" از پریزاد هدایتی.

- بانوانامه (نشریه)، (۱۳۴۲)، سال ۱، شماره ۲، مقاله "صدای آزادی زنان از فرمان ملوکانه" از رودابه پیکانی. باغدار دلگشا، علی، (۱۴۰۰)، "جراید زن‌نگار و مسئله هویت زنانه در دوره قاجار" در شفيعی، سمیه (گردآوری)، ۱۴۰۰، تاریخ اجتماعی زنان در عصر قاجار، تهران: نشر ثالث.
- برابری (نشریه)، (۱۳۵۴)، سال ۱، شماره ۳، "بالاخره برای مردم انقلابی شد" از پوران افخمی.
- برنامه عمرانی پنجم کشور (۱۳۵۲-۱۳۵۶)، (۱۳۵۲)، مصوب کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی در مجلس شورای ملی: مجموعه قوانین دوره قانونگذاری بیست و سوم، جلد ۸.
- بهار (نشریه)، (۱۳۳۸)، سال ۱، شماره ۴، مقاله "زن در جامعه باستانی ایران" از مژگان نسیمی.
- بهار (نشریه)، (۱۳۳۸)، سال ۱، شماره ۶، مقاله "بهار زنان ایرانی" از سیمین فریدی.
- پروانه (نشریه)، (۱۳۵۵)، سال ۱، شماره ۲، "ازدواج دشوار، ازدواج آسان" از شهناز فرخی.
- پیکارزن (نشریه)، (۱۳۵۶)، سال ۱، شماره ۲، "استبداد سیاه و آزادی سفید" از سیما اهرامی.
- توکلی طرقي، محمد (گردآورنده)، (۱۳۹۵)، آیین دانشجویان ۱۳۲۳ - ۱۳۲۴: نخستین نشریه دانشجویی دانشگاه تهران، تهران: پردیس دانش.
- حقما (نشریه)، (۱۳۴۶)، سال ۱، شماره ۴، "رضاشاه و ایران نوین" از فخری حجازی.
- حقوقستان (نشریه)، (۱۳۵۱)، سال ۱، شماره ۱، "انقلاب سفید مردم" از ایران سلامی.
- حنانه (نشریه)، (۱۳۳۵)، سال ۱، شماره ۳، مقاله "زن ایرانی در فرهنگ جهانی" از بدری نورا.
- خلیلی، ابراهیم و نوری، رضا، (۱۳۹۷)، "تهدیدشناسی اجتماعی در نشریات دانشجویی (مطالعه موردی دانشگاه‌های دولتی اهواز، کردستان و تبریز)"، امنیت پژوهی، شماره ۶۲، صص ۱۴۰-۱۲۱.
- خورشید (نشریه)، (۱۳۲۶)، سال ۱، شماره ۲، مقاله "حرف‌های من با تو" از فرانک همایان.
- خورشید (نشریه)، رضوانی، پروانه، (۱۳۲۶)، سال ۱، شماره ۲، مقاله "زن برابر با مرد" از پروانه رضوانی.
- دخت (نشریه)، (۱۳۵۱)، سال ۲، مقاله "آزادی زنان" از فرح فرخزادان.
- دخت/ایران (نشریه)، (۱۳۲۶)، سال ۱، شماره ۱، مقاله "صحبت‌های نغمه و عندلیب" از ایراندخت شجاع.
- دخت/ایران (نشریه)، (۱۳۲۶)، سال ۱، شماره ۲، مقاله "از خانه‌داری تا مادری تا جامعه" از حوا نجات.
- دخت/ایران (نشریه)، (۱۳۲۶)، سال ۱، شماره ۳، مقاله "مکالمه پوران و آذر" از آذر ضرابی.
- راهزن (نشریه)، (۱۳۴۰)، سال ۱، شماره ۱، مقاله "از سیاهی به سفیدی" از پوران افخم.
- روشنا (نشریه)، (۱۳۳۵)، سال ۱، شماره ۱، مقاله "انقلابی برای ایران" از فروغ ایزدی.
- زن (نشریه)، (۱۳۴۰)، سال ۱، شماره ۲، مقاله "فرح آزادی" از اقدس لطیفی.

واکاوی مسائل اجتماعی زنان در نشریات دانشجویی ... (علی باغدار دلگشا) ۵۷

زنجانی‌زاده، هما و باغدار دلگشا، علی، (۱۳۹۴)، "بررسی جامعه‌شناختی روزنامه‌نگاری زنان در عصر مشروطه" در *مسائل اجتماعی ایران*، سال ۶، شماره ۱، صص ۶۱-۷۹.

زندیه، حسن و سمیعی، فاطمه، (۱۴۰۱)، "گفتمان مسلط بر نظام آموزشی زنان در کتاب‌های درسی دبیرستانی ۱۳۴۵-۱۳۵۷"، *پژوهش‌نامه زنان*، دوره ۱۳، شماره ۴۲.

زن‌نامه (نشریه)، (۱۳۴۵)، سال ۱، شماره ۲، مقاله "زنان ما و بدبختی ما" از ماهبانو دژم.

زن‌نامه (نشریه)، (۱۳۴۵)، سال ۱، شماره ۳، مقاله "حقوقی که نداریم اما می‌گیریم" از نسرین ح.

زن‌نامه (نشریه)، (۱۳۴۶)، سال ۲، شماره ۱، مقاله "نو بنویس" از ایران همایی.

ساناساریان، الیز، (۱۳۸۴)، *جنس‌ش حقوق زنان در ایران: طغیان، افسول و سرکوب از ۱۲۸۰ تا انقلاب ۱۳۵۷*، ترجمه نوشین احمدی خراسانی، تهران: اختران.

شفیعی، سمیه؛ حسینی‌فر، زهرا، (۱۳۹۷)، "نقش‌های اجتماعی مرجع زنان در آغاز پهلوی دوم: کاوشی جامعه‌شناختی در ماهنامه زبان زنان" در *فصلنامه علوم اجتماعی*، شماره ۸۲، صص ۱۸۷-۱۵۶.

صادق، فاطمه، (۱۳۹۲)، *جنسیت، ناسیونالیسم و تجدد در ایران (دوره پهلوی اول)*، تهران: قصیده‌سرا.

صدا (نشریه)، (۱۳۳۱)، سال ۱، شماره ۱، مقاله "زن ضد امپریالیسم" از لیلا سرابی.

صدا (نشریه)، (۱۳۳۱)، سال ۱، شماره ۲، مقاله "حقوق زنان کارگر" از پروان عظیم‌زاده.

طغیان (نشریه)، (۱۳۴۹)، سال ۱، شماره ۲، مقاله "رهای کارگران ستمدیده" از فروغ بسطام.

عالم نسوان (نشریه)، (۱۳۰۲)، سال ۴، شماره ۲، مقاله "دستور پرستاری" ترجمه از مهرانور سمیعی.

عالم نسوان (نشریه)، (۱۳۰۰)، سال ۲، شماره ۳، مقاله اخبار ترقیات نسوان از ف. م سمیعی.

فراستخواه، مقصود و نسرین اصغرزاده، (۱۳۹۷)، *تاریخ دانشگاه در ایران*، تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

فرمانفرمائی، ستاره و کیانی‌فر، فهیمه، (۱۳۸۷)، *پیشگامان مدکاری اجتماعی در ایران*، تهران: نشر تاریخ ایران.

فرهادی، محمد، (۱۳۹۵)، "گفتمان‌های قوم‌گرایی در نشریات دانشجویی"، *مطالعات جامعه‌شناختی*، شماره ۴۸، صص ۲۱۳-۱۹۳.

فروغ (نشریه)، (۱۳۲۳)، سال ۱، شماره ۲، مقاله "گفتگو از جنس دیگر" از مهری ب.

فروغ (نشریه)، (۱۳۲۳)، سال ۱، شماره ۱، مقاله "زن‌نامه" از ایران‌الملوک ایروانی.

فروغ (نشریه)، (۱۳۴۰)، سال ۱، شماره ۲، مقاله "رهایی زنان" از سوری وجدانی.

فروغ (نشریه)، (۱۳۴۰)، سال ۱، شماره ۱، مقاله "فروغی بر سرکوب زنان" از فروغ نجابتی.

- کمین (نشریه)، (۱۳۲۷)، سال؟، شماره ۲، مقاله "امر زن در خواب و بیداری جامعه" از مهربانو رامی.
- گل‌سرخ (نشریه)، (۱۳۲۱)، سال ۱، شماره ۴، مقاله "مکالمه مهرآسا و مهرانگیز" و "آزادی زن، آزادی جامعه"، از هما ایران دوست.
- گل‌گندم (نشریه)، (۱۳۴۸)، سال ۱، شماره ۱، مقاله "ما همه برابریم" از ماهرخ نوذری.
- گل‌گندم (نشریه)، (۱۳۴۸)، سال ۱، شماره ۳، "برابری کجاست؟" از زهرا نوری.
- گل‌گندم (نشریه)، (۱۳۴۸)، سال ۱، شماره ۵، "چگونگی برای به دست آوردن برابری باید مبارزه کرد؟" از نادره رضایی.
- گل‌گندم (نشریه)، (۱۳۴۸)، سال ۱، شماره ۶، "تلاش زنان برای رسیدن به سوسیالیسم" از مهری ع.
- ماه بانو (نشریه)، (۱۳۳۵)، سال ۱، شماره ۲، مقاله "مادری باشکوه" منیژه سروی.
- مرشدی زاده، علی؛ غفاری، زاهد و قادرزاده، هیرش، (۱۳۸۹)، "بازنمایی هویت ملی و قومی در نشریات دانشجویی کرد زبان در فاصله سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۴ (مطالعه موردی دانشگاه‌های تهران، تبریز و کردستان)"، *مطالعات سیاسی*، شماره ۸، صص ۱۰۲-۷۵.
- مستور (نشریه)، (۱۳۲۴)، سال ۱، شماره ۱، مقاله "صدایی از اعماق زندان‌های من" از کنایون نوایی.
- مستور (نشریه)، (۱۳۲۶)، سال ۱، شماره ۳، مقاله "زن در خانه و جامعه" از محبوبه نوری.
- میلانی، ندا و ابادری، یوسف، (۱۳۸۴)، "بازنمایی مفهوم غرب در نشریات دانشجویی" *مطالعات جامعه‌شناختی*، شماره ۲۶، صص ۱۲۲-۹۷.
- نسوان‌نامه (نشریه)، (۱۳۲۶)، سال ۱، شماره ۳، مقاله "از من به او" از فاطمه سلطانی.
- نسوان‌نامه (نشریه)، (۱۳۲۶)، سال ۱، شماره ۲، "ندای نسوان بر پیکره میهن" از فرنگیس خسروانی.
- ندای زنان (روزنامه)، (۱۳۲۶)، سال ۱، شماره ۱، "شرح حال بانوان بزرگ شرق و غرب"، از مریم میرهادی.
- نیمه دیگر (نشریه)، (۱۳۳۹)، سال ۱، شماره ۱، مقاله "زن آن نیمه دیگر من" از لیلی تبریزیا.
- نیمه دیگر (نشریه)، (۱۳۴۰)، سال ۲، شماره ۱، مقاله "انقلابی برای همه" از شهناز خوری.
- هما (نشریه)، (۱۳۲۸)، سال ۱، شماره ۲، مقاله "جنبش‌های برابر خواه" از سودابه داد.
- هما (نشریه)، (۱۳۲۸)، سال ۱، شماره ۲، مقاله "زن در عرف و سنت ما" از روزآب.